

ПРОСТІР ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ

УДК 159.953 (477): 94 (100) «1914/1918»

Галина ДЕНИСЕНКО, Олена ДЕНИСЕНКО

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті вивчається значення культурної спадщини про події Першої світової війни для формування історичної пам'яті українського народу. Досліджуються різні види й типи нерухомих історико-культурних об'єктів.

Ключові слова: пам'ятки, нерухомі історико-культурні об'єкти, культурна спадщина, історична пам'ять, «місця пам'яті», Перша світова війна.

Історична пам'ять мобілізується у складні періоди життя нації, суспільства, соціальних груп, особливо коли з'являється загроза їхньому існуванню. Вистоявши під час Євромайдану і Революції гідності на зламі 2013–2014 років, здолавши диктатуру і втративши кращих синів, українці опинилися перед неочікуваною агресією з боку сусідньої держави. Боротьба за свободу і незалежність, суверенітет і територіальну цілісність, право вирішувати своє майбутнє стали об'єднавчим чинником і початком формування української політичної нації. Поряд із могилами воїнів, загиблих у роки Першої і Другої світових воєн, з'явилися тисячі нових могил наших сучасників. Іловайськ і Волноваха, Слов'янськ і Донецький аеропорт, Щастя і Піски, Дебальцеве й Маріуполь стали місцями кровопролитних боїв і величезних втрат, а водночас символами мужності й жертвності українських військ у боротьбі за рідну землю.

У збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті і національної свідомості народу важливу роль відіграє культурна спадщина. Візуальний компонент, що включає монументальні пам'ятники, пам'ятні місця, будинки, меморіальні комплекси, фортифікаційні споруди, цвинтарі, окремі поховання, створює меморіальний простір, який не лише відображає історичне минуле, а й активно формує суспільні погляди громадян.

«Memory studies» (студії пам'яті) набувають усе більшої ваги в сучасній зарубіжній і українській соціогуманітаристиці. Досліджуючи теоретичні питання феномена пам'яті, вітчизняні науковці Владислав Верстюк, Ігор Гирич, Галина Денисенко, Віталій Скальський, Ігор Симоненко звертають увагу на

пам'яткознавчий аспект, ставлення громадськості до меморіального простору, сприймання знакових подій і історичних діячів через пам'ятки і місця пам'яті¹.

Мета статті – з'ясувати значення культурної спадщини, зафіксованої в нерухомих пам'ятках, для історичної пам'яті народу на основі вивчення пам'яток і пам'ятних місць, пов'язаних з подіями Першої світової війни.

Упродовж століть українські землі перебували в центрі геополітичної зацікавленості інших держав, входили до їх складу, стаючи ареною жорстоких воєнних баталій. У ХХ столітті війни досягли рівня світових, втягнувши в свою орбіту більшість держав і населення планети, охопивши значні сухопутні, повітряні і морські простори. Перша світова війна відкрила нову епоху в історії людської цивілізації, ставши початком докорінної зміни геополітичної ситуації, своєрідним вододілом у розвитку людства. Історія ще не знала таких збройних конфліктів, які б за масштабами, глибиною впливу на суспільства воюючих народів і за наслідками мали доленосне значення для світу в цілому. За масштабами, геополітичними змінами на карті Європи, величезними людськими втратами, фундаментальними зрушеннями в усіх сферах, активізацією національних і соціальних рухів, революційних процесів, ця війна увійшла в історію як Велика війна.

Опинившись в епіцентрі воєнних подій, українці були змушені воювати на стороні обох ворогуючих держав – Австро-Угорщини й Росії, вбиваючи один одного, – боротися за імперії, які ігнорували їхні національні інтереси. Війна започаткувала докорінні зміни в економіці, внутрішньополітичному житті, міжнародних відносинах, культурі, привела до розпаду обох імперій і появи на їхніх руїнах самостійних держав. Крах імперій відкривав шлях для вирішення українського питання і створення національних збройних сил. Теперішній драматичний період в історії України спонукає звернутися до подій сторічної давнини, віднайти історичні паралелі, проаналізувати відображення тогочасних процесів в історичній пам'яті.

Історична пам'ять виявляється у різних формах, серед іншого – у збереженні «місць пам'яті». Концепція «місць пам'яті» (*Les Lieux de mémoire*), що належить французькому історикові П'єру Нора, передбачає вивчення топографічних, монументальних, символічних і функціональних місць, з якими суспільство пов'язує свої спомини, а також створення меморіалів². Матеріальні форми у вигляді пам'ятників, монументів, дощок встановлюються задля

¹ *Верстюк, В.* Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. / *В. Верстюк, В. Скальський* // Проблеми вивчення української революції 1917–1921 рр. – Вип.5. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 5–23; *Капась, І.* Історична пам'ять про анти нацистський рух опору радянських партизан і підпільників Наддніпрянщини: генеза, механізми процесу / *Іван Капась* // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 121–131; *Симоненко, І.* Меморіальний простір України: кризовий стан та шляхи оздоровлення / *Ігор Симоненко* // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4(13). – С. 53–63; *Гирич, І.* «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми / *Ігор Гирич* // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2007. – №1. – С. 22–138.

² *Нора, П.* Проблематика мест памяти // Франция – память / *П. Нора, М. Озуф, Ж. де Люимез, М. Винок.* – СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та, 1999. – С. 39.

збереження пам'яті. Функціональні знаки (зображення на грошах, назви вулиць, населених пунктів тощо) – лише побічно служать збереженню пам'яті. Символічні – це ті історичні об'єкти, які свого часу були свідками, а згодом перетворились на символи найвизначніших подій в історії нації. «Місця пам'яті» актуалізуються й відіграють важливу суспільну роль у вихованні патріотизму, роз'ясненні й підтримці моральних принципів і інституцій, на яких тримається кожне суспільство, дозволяють глибше зрозуміти історичні процеси, що відбувались у минулому, стан суспільства і повсякденне життя людини в екстремальних обставинах.

Країни, які 27 січня (9 лютого) 1918 року підписали перший мирний договір, у ст. 17 додаткової угоди до нього зобов'язалися шанувати й утримувати в належному стані цвинтарі вояків і цивільних громадян іншої сторони. Перші кроки української національної держави з увічнення пам'яті загиблих було здійснено за часів гетьмана Павла Скоропадського. Створене в Києві товариство «Пам'ять воїнів 1914–1918 рр.» розробило заходи щодо увічнення пам'яті загиблих у Першу світову війну. У листі до Ради Міністрів Української Держави, зокрема, були передбачені конкретні пропозиції щодо проведення ретельних пошукових робіт у місцях бойових дій в Україні і на суміжних територіях: «відвідання військових могил і кладовищ, приведення їх в належний стан, складання списків з віціленими написами на хрестах для одвічного поминання і занесення на особливі дошки (поки ще дерев'яні) біля православних церков, які стануть храмами-пам'ятниками, видання особливих відомостей з фотознімками для історико-побутового відділу товариства і задоволення прохання рідних про встановлення місць поховань загиблих, відновлення благолепія в розташованих поряд церквах, розграбованих нашими ж військами в дні більшовизму»³. У планах товариства була підготовка видання каталогів з точними даними про місця поховань, кількість загиблих, їхні прізвища. До каталогів додавалися картографічні матеріали, фотознімки, що дозволяли ідентифікувати місця поховань⁴. Такі ж громадські організації були створені і в інших містах.

За радянської доби підходи до увіковічення подій Першої світової війни визначалися насамперед ідеологічними критеріями. Науковці держав-учасниць світового конфлікту активно займалися дослідженням події, яка визначила основні тенденції світового поступу першої половини ХХ століття. Натомість тема «Україна і Перша світова війна» комплексно не досліджувалась. На жаль, не лише в науці, а й у суспільній свідомості пам'ять про війну майже повністю стерлась. Поштовхом у відродженні інтересу до подій Першої світової війни стала започаткована редакцією часопису «Пам'ятки України» акція «Забуті могили», під час якої віднайдено і впорядковано сотні поховань наших співвітчизників і іноземних воїнів. Останнім часом з'явилися нові праці з історії Першої світової війни. В 2004 році у вищих навчальних закладах і

³Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201, оп.1, спр. 1201. – Арк. 29.

⁴ЦДАВО України. – Ф. 2201, оп. 1, спр. 1201. – Арк. 30.

наукових установах відбулися заходи, присвячені 90-річчю від початку війни. Інститут історії України НАН України зорганізував Всеукраїнський круглий стіл на тему «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», в якому взяли участь представники академічних інститутів, архівних установ, вищих навчальних закладів⁵. У 2004 році відповідно до постанови Верховної Ради України на державному рівні відзначалося 90-річчя трагедії у концтаборі Талергоф. Нині цими проблемами опікується Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій. І хоча в її планах домінують проекти, пов'язані з Другою світовою війною, та події 1914–1918 років теж не залишаються поза увагою⁶. У квітні 2011 року в рамках Міжнародного круглого стола «Меморіали Першої світової війни: спільна історія, спільна пам'ять» на пропозицію угорського фонду «Крейцарош» було прийнято одностайне рішення про створення Східноєвропейського співтовариства організацій, що займаються діяльністю зі збереження пам'яті про Першу світову війну.

Поряд із розгортанням студій про Першу світову війну⁷ на часі вивчення історичної пам'яті про неї, дослідження і реєстрування військових некрополів в Україні. Їх виявленню допомагає підготовка енциклопедичного багатотомного видання «Звід пам'яток історії та культури України» – одного з наймасштабніших проектів у цій галузі. Підхід з позицій об'єктивізму і загальнолюдських цінностей уможливив відновлення і збереження всіх могил загиблих співвітчизників і іноземних воїнів, похованих в українській землі, причетних до різних армій, політичних партій і релігійних конфесій.

Упродовж війни Галичина була ареною найбільших і найкровопролитніших боїв. Із 18 серпня до 21 вересня 1914 року на 450-кілометровому Східному фронті, від Івангорода до Кам'янця-Подільського, за участю з обох сторін понад 1,5 мільйона солдатів і офіцерів розгорнулася одна з найбільших у Першій світовій війні Галицька битва⁸. У лютому-березні 1915 року російська армія змушена була відійти на схід, а її втрати становили понад 1 млн 410 тис. убитими й пораненими⁹. На полі битви залишилися численні поховання, на яких подекуди збереглися написи: «Тут поховано стільки-то нижніх чинів і стільки-то офіцерів N-ського піхотного полку. До скорої зустрічі, товариші!»¹⁰. Ці написи – свого роду документ про подію, заповіт прийдешнім поколінням, пересторога й заклик проти війни. 8 вересня 1914 року над містом Жовква (Львівська обл.) загинув штабс-капітан Петро Нестеров, здійснюючи перший у світі повітряний таран ворожого літака. Про це нагадує пам'ятник, спорудже-

⁵ Молчанов, В. Всеукраїнський круглий стіл на тему «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна» (до 90-річчя з початку Першої світової війни) / В. Б. Молчанов // Український історичний журнал. – 2005. – №1. – С. 217–219.

⁶ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / Упорядник О. Реєнт. – К.: Вид-во «Кліо», 2013. – С. 709.

⁷ Ibidem, с. 783.

⁸ Яковлев, Н. 1 августа 1914 / Н. Яковлев. – М.: Молодая гвардия, 1974. – С. 65.

⁹ Ibidem, с. 97.

¹⁰ Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 82.

ний у 1954 році в центрі міста (скульптор О. Толмачов)¹¹, а також меморіальний музей, відкритий у січні 1979 року в селі Волі-Висоцькій Жовківського району¹².

Восени 1914-го та взимку 1915 року на Закарпатті точилися жорстокі бої між російськими й австро-угорським військами, після яких залишилися численні поховання. На Ужоцькому перевалі збереглося кладовище, де поховано майже 370 російських і австро-угорських воїнів, які загинули під час наступу російської армії у вересні 1914 року. Пам'ятні знаки встановлені на військових цвинтарях на околиці міста Сваляви (Закарпатська обл.), у селах Волівці (Воловецький р-н) й Ужоку (Великобerezнянський р-н). На інтернаціональному кладовищі села Підполоззя (Воловецький р-н) в 1996 році споруджено пам'ятний мармуровий хрест із написом: «Мир праху воїнів – росіян, українців, русинів, німців, австрійців, чехів, словаків, убієнних у роки Першої світової війни»¹³. Збереглися пам'ятні знаки й кладовища жертв Першої світової війни у Мукачеві, селах Дідові (Ужгородський р-н), Порошкові, смт. Перечині, Зарічеві (Перечинський р-н)¹⁴. На Торунському перевалі встановлено пам'ятний камінь з табличкою: «На цьому місці поховані жертви Першої світової війни 1914–1918 рр.». На кладовищі в селі Торуні (Міжгірський р-н) увінчано хрестами 197 братських і індивідуальних могил¹⁵. Оригінальний пам'ятник у вигляді піраміди, зведений 1915 року, зберігся біля підніжжя Замкової гори у Хусті. В центрі міста розміщено пам'ятний знак жертвам війни, місцевим мешканцям, людям різних національностей, про що сповіщає текст на меморіальній дошці і прізвиська 12-ти загиблих¹⁶. У селах Гуті, Дийді, Шомі (Берегівський р-н) в 1920-ті роки біля церков було встановлено невеликі пам'ятники у формі пірамід, із прізвиськами місцевих селян, які не повернулися з фронтів Першої світової війни¹⁷.

Дослідженням некрополів періоду Першої світової війни займаються науковці і красназавці-аматори Івано-Франківської області. Їхніми зусиллями обстежено майже всі цвинтарі й поодинокі могили, описано 2500 окремих поховань видатних діячів краю, сфотографовано надгробки, випущено книжки серії «Пам'ятки історії», готується до друку тритомник «Некрополі»¹⁸. В Івано-

¹¹ Ibidem, с. 331.

¹² Терський, С. Пам'ятки Першої світової війни у Східній Галичині / С. Терський // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події). Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму. 26-28 червня 2014 р. – Львів, 2014. – С. 15.

¹³ Поточний архів Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України (далі – ПА ЦДІКСУ Інституту історії України НАН України). – Матеріали Закарпатської області, 2013.

¹⁴ Латко, І. Пам'ятки 1-ї світової війни на Закарпатті / І. Латко // Вісник. Загальнодержавний бюлетень. – 2002. – №1–2. – С. 81–83.

¹⁵ ПА ЦДІКСУ Інституту історії України НАН України. Матеріали Закарпатської області, 2013.

¹⁶ Латко, І., *op. cit.*, с. 82.

¹⁷ Супруненко, Олег. На Закарпатті збереглося чимало пам'ятників на честь полеглих у Першу світову війну (фото). – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/News/view/99044>

¹⁸ Матеріали ІХ з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. 14 грудня 2006 року. – К.: Вид-во ТОВ «ХІК», 2007. – С. 28; Звід пам'яток Івано-Франківської області.

Франківську, двох міських радах, 23 населених пунктах 14-ти районів упорядковано цвинтарі й окремі поховання загиблих у роки Першої світової війни. Це воїни різних національностей – українці, росіяни, австрійці, німці, поляки. В селі Усті (Снятинський р-н) розміщено поховання воїнів хорватського батальйону, у Рогатині – братська могила, в селі Пукові (Рогатинський р-н) – комплекс могил турецьких солдатів, які були в складі турецького експедиційного корпусу¹⁹. Саме в цей складний період становлення Української держави було покладено початок українсько-турецьким відносинам. Вони мали ситуативний характер, однак сприяли поверненню додому військовополонених українців, налагодженню поштово-телеграфного зв'язку, вирішенню спірних економічних питань²⁰.

У Тернопільській області виявлено понад 200 кладовищ, братських і одиночних могил воїнів різних національностей, які загинули під час воєнних баталій, у тому числі 57 поховань українських січових стрільців, воїнів УГА²¹. У 2005 році в Бережанському районі впорядковано військові поховання українських січових стрільців, воїнів УГА, УПА (3), австро-німецьких воїнів періоду Першої світової війни, радянських воїнів (2), німецьке кладовище часів Другої світової війни. У селі Посухові Бережанського району є поховання німців, австрійців і турків, полеглих у Першій світовій війні²². В Бережанах розташований комплекс військових поховань, до якого входить солдатський цвинтар воїнів австро-угорської армії, понад сто стрілецьких могил, братська могила польських воїнів часів українсько-польської війни.

Виявлення і дослідження військових поховань здійснюється в усіх районах області. Під час акції «Забуті могили», започаткованої редакцією часопису «Пам'ятки України», члени українських, німецьких і австрійських громадських організацій розшукали й упорядкували сотні поховань наших співвітчизників і іноземних воїнів. Велику допомогу в розшуку поховань і ремонтно-реставраційних роботах надають випускники історичного факультету Чернівецького університету, члени товариства «Буковинський Чорний Хрест. Догляд воєнних могил». У травні 1993 року зусиллями товариства проведено реставраційні роботи в селі Валі Кузьминій (Глибоцький р-н) на інтернаціональному солдатському цвинтарі, закладеному в 1936 році після перепоховання решток полеглих з восьми населених пунктів. У центрі встановлено монумент на честь 3785 воїнів німецької, австро-угорської і російської армій²³. У 2005

Івано-Франківськ і села міської ради. Кн.2: Некрополі м. Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2008. – 223 с.

¹⁹ Матеріали Науково-редакційного відділу «Звід пам'яток історії та культури України по Івано-Франківській області». Травень 2013.

²⁰ Велика війна..., *op. cit.*, с. 120.

²¹ ПА НДПОД. – Перелік пам'яток історії та монументального мистецтва Тернопільської області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення (проект), 2007.

²² Кривенко, О. Мертві не ворогують / О. Кривенко // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С. 63.

²³ Осачук, С. Військові некрополі Північної Буковини періоду Першої світової війни як об'єкт краєзнавства / С. Осачук, О. Масан // Тези доповідей і повідомлень. – Київ ; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 433.

році взято на облік поховання в селах Колодрібці, Сенькові, Угриньківцях, Устечку (Заліщицький р-н), де лежать загиблі в 1915 році австрійські воїни²⁴.

Упорядковано військові поховання в селах Глибочького, Заставнівського, Кіцманського, Новоселицького, Садгірського, Сторожинецького, Хотинського районів²⁵. На найбільшому військовому цвинтарі Буковини у селі Звенячині (Заставнівський р-н), поховано 11 830 солдатів і офіцерів австро-угорської і російської армій. У травні 1916 року тут було встановлено пам'ятник із написом: «Цей цвинтар слави заснований під час війни 1914–1918 рр. крайовим стрілецьким полком №3. Добудований і завершений в 1937 р. в районі населених пунктів Звенячин, Хрещатик, Кострижівка під час боїв за переправи через Дністер»²⁶. В останні роки зусиллями товариства й за підтримки Чернівецької міської ради відновлено зруйнований солдатський цвинтар у Чернівцях, на якому до кінця Першої світової війни було поховано 14 950 воїнів австро-угорської, німецької і російської армій. У 1924 році на центральній алеї «Цвинтаря Героїв» споруджено пам'ятник, у верхній частині якого встановлено бронзову урну, а на братських могилах – кам'яні й металеві хрести²⁷. За радянської доби солдатський цвинтар опинився поза увагою влади і був відновлений лише в останні десятиріччя. Від 1994 року товариство «Буковинський Чорний Хрест. Догляд воєнних могил» здійснювало дослідницько-пошукову роботу з виявлення військових цвинтарів і проведення реставраційно-будівельних робіт. На братських могилах було встановлено 48 кам'яних та чотири металевих хрести православної і католицької конфесій, два пам'ятні знаки у вигляді гранітних кубів із тріщиною, яка символізує велику трагедію людства 1914–1918 років. Проект меморіалу створив чернівецький архітектор В. Шарко. Автор ливарно-художніх робіт – член Спілки художників України В. Жуков. Члени чернівецького товариства впорядкували єврейське кладовище воїнів австро-угорської армії (вул. Зелена), братську могилу мусульман, воїнів російської армії, польських легіонерів (вул. Шевченка), десятки могил у селах семи районів області²⁸.

Поряд із будинками, похованнями, місцями боїв значний інтерес для дослідження подій сторічної минувшини становлять фортифікаційні споруди, які досі не стали предметом прискіпливої уваги ні науковців, ні краєзнавців-аматорів. Свідками подій Першої світової війни у Львові є руїни фортеці у Брюховичах. У Чернівецькій області, поблизу міста Новоселиці збереглися фортифікаційні споруди, які російські війська використовували в оборонних боях у листопаді 1916–січні 1917 років. Численні окопи, сполучення між ними,

²⁴ ПА НДПОД. – Перелік пам'яток історії та монументального мистецтва Тернопільської області, пропонувані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення (проект), 2007.

²⁵ *Запововський, В.* Слідами забутої війни 1914–1918 рр. в Буковині (військово-історичний нарис: воєнні могили Першої світової війни в Північній Буковині. Догляд за воєнними могилами) / *В. Запововський, С. Осачук.* – Чернівці, 1998. – С. 25–37.

²⁶ *Ibidem*, с. 32.

²⁷ *Ibidem*, с. 24–25.

²⁸ *Ibidem*, с. 27–28.

бруствери, редути, козирки для захисту від артилерійського вогню утворювали лінію оборони в районі Новоселиця-Хотин, споруджену під керівництвом військового інженера, капітана, у майбутньому генерала, Героя Радянського Союзу Дмитра Карбишева²⁹.

Перша світова війна принесла неймовірні страждання і горе українському народові, розділеному кордонами і фронтами. Водночас вона сприяла зростанню національно-визвольного руху, в якому значну роль відіграло галицьке стрілецтво. Перше українське гімнастичне товариство «Сокіл» було засноване 1894 року за ініціативи Василя Нагірного й Володимира Лаврівського. Штаб-квартира розмістилася у Львові, регіональні осередки діяли в Стрию – з 1906 року, Тернополі і Станіславі (нині – Івано-Франківськ) – з 1910-го. На будинку «Сокола» в Івано-Франківську (вул. Міцкевича, 2) встановлено меморіальну дошку³⁰. Згодом осередки «Січей» виникли в селах Коломийського, Косовського, Печенізького, Снятинського повітів, по всій Галичині, Буковині і Закарпаттю³¹. Напередодні Першої світової війни в Галичині налічувалося близько 900 сокільських організацій та 1000 «Січей»³².

Одночасно з вибухом Першої світової війни серед українців виникла ідея створення у складі австро-угорської армії Українського легіону січових стрільців, до якого зголосилися вступити понад 28 тис. юнаків, вихованців спортивних товариств «Сокіл», «Січ», військового гурту «Пласт». Але уряд і польські політичні кола, побоюючись розбудови українського війська, обмежили чисельність формування до 2,5 тис. Легіон Українських січових стрільців мав кілька сотень, зведених у два курені – 2200 стрільців і 48 старшин. Перший курінь на чолі з підстаршиною Дмитром Вітовським розмістився у Львові на вул. Зелений, 5³³. Бойове хрещення легіон отримав неподалік селища Славське (Львівська обл.) в боях за гору Маківка 29 квітня–4 травня 1915 року. Попри перевагу ворога (у бій проти стрільців вступило кілька полків російської армії, озброєних важкою артилерією), українські вояки не здали позицій, утримували їх кілька днів і загинули як герої. Всупереч забороні польської, а після 1939 року – радянської влади, на Маківці щороку збиралися жителі місцевих сіл, щоб уклонитися героям українського народу і вшанувати їхню пам'ять³⁴. 1990 року на честь цих подій на горі встановили пам'ятний знак, а в 1993 році у селищі Славське – ще один на могилі січових стрільців і вояків УПА³⁵.

²⁹ Текст і фото Андрія Бондаренка. – Режим доступу: [ukrainaincognita > khramy/novoselytsya](http://ukrainaincognita.org/khramy/novoselytsya)

³⁰ Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. – К: Наукова думка, 1987. – С. 216–217.

³¹ Марусин, В. Гей ви, стрільці січові! / В. Марусин // Пам'ятки України. – 1990. – №3. – С. 15.

³² Вацеба, О. «Сокіл» та «Січ» – провісники національної армії / О. Вацеба // Військо України. – 1993. – №2/3. – С. 91.

³³ Литвин, М. Історія українського стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1990. – С. 12.

³⁴ Ратушний, Р. Ми незнищенні: і в лихоліття молились на могилах своїх лицарів / Р. Ратушний // Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 42-43.

³⁵ ПА ВОПІК Міністерства культури та мистецтв України. – Список пам'яток історії та культури Львівської області, 1995.

Наприкінці вересня 1914 року стрілецькі сотні вступили в бій в околицях сіл Гуцького, Верецького та Сянок. Під Сянками з'явилися і перші жертви українського війська³⁶. Битви українських січових стрільців в Карпатах і на Прикарпатті започаткували збройні визвольні змагання українського народу за незалежність і Українську державу. Легіон Українських січових стрільців відзначився в боях під містами Болеховом і Галичем, селами Липою і Семаківцями Галицького району (Івано-Франківська обл.), біля Ужоцького перевалу на Закарпатті і в інших місцях, відзначених пам'ятними знаками. Для вшанування пам'яті полеглих учасників боїв поблизу Семаківців насипали високу могилу-курган³⁷. Воїни Українського легіону, реорганізованого 22 серпня 1915 року в полк Українських січових стрільців, були прикладом високого вишколу й боєздатності. У вересні 1915 року полк відзначився в боях за Бережани, що тривали майже місяць.

Українські січові стрільці становили основу Української галицької армії, формування якої розпочалася одразу після проголошення 13 листопада 1918 року Західноукраїнської Народної Республіки. Командувачем став український військовий діяч, генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко. Попри катастрофічне становище населення краю, де протягом п'яти років йшли воєнні дії, створення УГА спричинило небувале піднесення. На призовні пункти і безпосередньо до наступаючих частин з'явилися понад 90 тис. добровольців, але через нестачу зброї зараховано лише 15 тис. У селі Розвадові (Львівська обл.) зберігся будинок, де мешкав Мирон Тарнавський (1869–1938), командант школи УСС, згодом генерал, командувач УГА. На околицях села донині зберігаються споруди, відведені під школи для новобранців³⁸. На честь генерала Тарнавського у 1993 році на його батьківщині в селі Бариліві Радехівського району (Львівська обл.) споруджено пам'ятник. Похований Мирон Тарнавський у Львові на Янівському цвинтарі³⁹. Наказ командувача УГА від 24 лютого 1919 року регламентував порядок поховання загиблих стрільців і старшин: «Всі живучі пов'язані сплатити наш довг супроти погиблих товаришів наших, зв'язаних з нами нерозривною, непоборимою силою – Україною. Щоб ні одна з могил не загинула для наших поколінь»⁴⁰.

Велика війна 1914–1918 років стала переламним періодом світової і української історії. До 100-річчя події в Україні пошавилась діяльність з пошуку пам'ятних місць і їх увіковічення. Відновлюються меморіали слави українських січових стрільців, воїнів УГА, військові цвинтарі, будинки, пов'язані з життям і діяльністю визначних громадсько-політичних і військових діячів, вшановується пам'ять про загиблих на Волині, Галичині, Буковині. Під

³⁶ Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – Вид. 4-те, змін. і доп. – Львів: Вид-во «Світ», 1992. – С. 302.

³⁷ Якимович, Б. З історії українських січових стрільців / Б. Якимович // Пам'ятки України. – 1990. – № 1. – С. 62.

³⁸ Сколоздра, Р. Мертві не ворогують / Р. Сколоздра // Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 37.

³⁹ ПА ВОПК Міністерства культури та мистецтв України. – Список пам'яток історії та культури Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей. – Львів, 1995.

⁴⁰ Пастернак, С. Сторінки історії УГА / С. Пастернак // Дзвін. – 1991. – №6. – С. 103–105.

час роботи над «Зводом пам'яток історії та культури України» у Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій областях було виявлено й відновлено десятки цвинтарів і поховань воїнів усіх воюючих сторін, різних віросповідань і політичної орієнтації.

Пам'ятки періоду Першої світової війни є свідками подій, свого роду документами епохи, що дозволяють глибше пізнати власну історію. Їх виявлення сприяє відновленню пам'яті про боротьбу за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави, воїнів, загиблих під час воєнних конфліктів, традиції національних Збройних Сил, а також формує ставлення суспільства до воєнних подій, сприяє примиренню як усередині української спільноти, так і з чужими народами. Як слушно зазначає доктор політичних наук Олександр Бойко, подвиг минулого є не лише яскравим прикладом, а й серйозним викликом, що стимулює потужну дію, спрямовану як на захист батьківщини, так і на прорив до кращого майбутнього⁴¹.

Halyna DENYSENKO, Olena DENYSENKO. The Cultural Heritage of the First World War and the Formation of Historical Memory in Contemporary Ukraine.

In the article, the authors study the significance of the cultural heritage of the events of the First World War to the historical memory of the Ukrainian people. Examined are different kinds and types of monuments and historical and cultural Sites.

Keywords: monuments, historical and cultural Sites, cultural heritage, historical memory, «places of memory», the First World War.

⁴¹ Бойко, О. Феномен історичної пам'яті в сучасному українському контексті: характерні риси та особливості / Олександр Бойко // Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки. – Харків: Гімназія, 2010. – С. 31.